

Тыва
Экспо-2014.
Күс

Көрбезинге
чалынмас

Уруг бүрүзү
эргелерлиг...

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

2014
чылдың
август
26
вторник

Торгу хээлиг Самагалдайга

Наадым-2014

Хүннүң медээзи

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республикада эң бурунгу төп Самагалдай суурга чораан.

Тес-Хем кожуунда турар Самагалдай суур 1921 чылга чедир Тываның баштайгы найысылалы булуп келген. Ол дээрге бистиң деңгээлдеринде эрте-бурунгу болур чер-дир, Самагалдай 73 чылда үндезилеттинген. Тываның Камбы-ламазының өргээзи да турган, амбын нояннарың илтип хөгжүүрүңе салдар дирген чер база ол. Амбын ноянның дээди албан-дужаалы Тываның тарамык-быдаргай чон 200 чыл бурунгаар каттышкан. Ынчангаш Тыва күрүң тургустунарынга, Россияда Тываның демнежилгезинге амбын ноянның уjur-дузазы шок улуг.

Август 23-те Шолбан Кара-оол Тес-Хемниң малчыннарының наадымынга киржип чораан. Баштай ол муңчу малчын Ольга Ыраттың аалынга барган, ооң кыл-агыында 1200 хире шээр, 100 ажыг мыйыстыг бода мал бар.

(Уланчызы 2-ги арында.)

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол байырлал үезинде.

Тере-Хөл кожуун мурнунда

Тывада мал чемин белеткээриниң талазы-биле Тере-Хөл кожуун мурнап турар.

Август 22-ниң хүнү-биле өңчү-хөреңгиниң шупту хевирлериниң ажыл-агыйлары-биле 102,9 муң гектар шөлде сизген кестинген, оларның иштинде 85,6 муң ажаал алдыган. Республикада ниитизи-биле 116,3 муң тонна сизгени белеткээн, ол дээрге чылдың планының 57,5 хуузу кылдыган. Эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңгээрге, белеткел ажылы 69,5 муң тонна хөй деп, республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы дыңнаткан.

Үш мурнакчылар: Каа-Хем (72 хууга) болгаш Улуг-Хем (71 хуу), а тере-хөлчүлөр неделя бурунгаар чыдып каап турарларның аразында турза-даа, ам бирги черге үнүп (80 хуу), бедик деңгээлде чоруп, даңзыны баштап турар.

Амдыызында сизген белеткел арай шоолуг эвес Бай-Тайга Мөңгүн-Тайга болгаш Эрзин кожуннарда ажыл чүгле 40 хууга кылдыган болгаш чогумчалыг темпини хандырбайн турар.

Хүндүн хүнге сизген шөлүндө хөй-хөй кижилер болгаш техника көстүп кээп турар. Бо хүннерде мал чемин белеткээринге ниитизи-биле 10730 кижилер хаара туттунган, оларның иштинде 3250-и — хол-биле кезикчилер. 414 бригада тургустунган. Хаара тутканнар аразында 608-зи — түр када ажылдавайн турар хамаатылар. Белеткел ажылдарында ниити түнү 1974 техниканы кириштирген. Ол дээрге 839 трактор, 611 сизген кезер машина, 452 дырбааш. «Чаа эгелеп турар фермерлерге дузаламчы» күрүне программаның кызыгаарының иштинде республикага чоокта чаа эскелген көдээ ажыл-агыйга ажыл-лаар техникалар: 34 «Беларус» марканың трактору, тракторнун кожуглары, пресстеп бастыраар машиналар, сизген кезер машиналар, чүк чүдүрерлер, дырбааштар болгаш дүргектер айыырларын база ажылга кириштирип эгелээн.

Мал чеминиң белеткел ажылының темпизин чугаалап тура, көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем сайыдының оралакчызы Сергей Оюн бир эвес олар бо-ла хевээр арттар болза, ийи хире неделя болгаш кожуннарның хөй кезинге түннелдерни үндүрүп болур деп демдеглээн.

Маркаларны болгаш чагаа хаптарын белеткээн

Тываның болгаш Россияның демнежилгезиниң база Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылынга уткуштур маркаларны болгаш чагаа хаптарын бүдүрүп үндүрген.

Тываның Информатизация болгаш харылзаа яамызының, харылзаа талазы-биле федералдыг агентилелдин болгаш «Марка» парлалга-садыг төвүнүн Тываның болгаш Россияның демнежилгезиниң база Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылынга уткуштур почта телевидениң күрүне демдектерин бүдүрүп үндүрер талазы-биле кады кылган телевидели күүсеттинген.

Тываның болгаш Россияның демнежилгезиниң база Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылынга тураскааттыганы ийи марка, ийи чагаа хавы болгаш Россияның болгаш Тываның демнежилге-

зиниң 100 чылынга уткуштур үндүрген марканы сугар белекке тыпсыр кылдыр белеткээн хапчыгаштарны бүдүрген.

Кызылдың 100 чылынга тураскааткан маркада Алдан-Маадыр аттыг Национал музейни болгаш «Чааш-тырыкчы» деп скульптураны чураан. 85 чыл дургузунда туруп келген музей 2008 чылда чаа оран-саваже көшкен соонда, төөгүнүн тураскаалдарын шыгжаар, Тываның чоннарының төөгү-культура салгалдарын камгалаар, өөренир болгаш суртаалдаар талазы-биле улуг уjur-дузалыг социал сорулганы шиитпирлээр хүлээлгелиг чер апарган. Ол ышкаш музей аныак-өскенни кижизидер, салгалдарның чаңчылдарының үргүлчүлөп уламчылаашкынын

боттандыраар, республика найысылалының эртем-билиглиниң демдээ база апарган.

Россияның болгаш Тываның 100 чылынга тураскааткан ромб хевирлиг маркада национал угулзалар-биле каастаан Тыва Республиканың күрүне сүлдезин сиилбээн. Ооң баштайгы телевиделин Тывада чурукчу Евгения Медведева белеткээн. Марканың ажылдал кылышкынын Россияда чурукчу Роман Комса күүсеткен. Ийи марканың өртээ 15 рубль.

Марканың белек хавында юбилейниң демдектерин көргүзүп турар, ол дээрге «Азия төвү» тураскаалды кежир чураан белдир, туктуң иштинде хээлерниң каттышканы акы-дуңмалышкы болгаш найыралчы чорукту көргүзүп турар.

100 чылга тураскаадып үндүрген чагаа хавында Ада-чуртун Улуг дайынының киржикчизи Вера Чүлдүмовна Байлакты чурааны таварылга эвес. Ол дайын чылдарында өске эки турачылар-биле кады Россияның акы-дуңма чонун камгалаар дээш чорупкан. Вера Байлак салгакчыларга чоннарың аразында найыралдың болгаш Тыва биле Россияның демнежилгезиниң демдээ болуп кезээде арттар.

Кызылга тураскааткан чагаа хавында республика найысылалының төвү болур Арат шөлүн көргүскен.

Чаа кылыгларның чамдыызын суй белек хевирлиг кылдыр кылган. Марканы ажылгаарының талазы-биле таныштырылга байырлал хүннеринде болур. Маркалар болгаш чагаа хаптары Россия девискээриниң кайыдаа булуңунга чедер болгаш ол байырлалдың улуг уjur-дузалыын россияжилерниң мурнунга бадыткаар.

Хүннүң медээзи

Украинадан
дескеннерге дуза
чедирилгези

Бо чылдың төнчүзүңгө чедир республикага Украинадан көжөр ужурга таварышкан 255 кижини хүлээп алырын болгаш оларның маңаа түр када ажилдаар черлерин планнап турар.

Бо хүннерде Тываже Украинаның 22 хамаатызы, оларның 4-ү дайынчы хөделиишкннер эгелээриниң мурнунда-ла чедип келген. Өске 18 кижиниң аразында 5 назы четпээн уруг, 3 пенсионер, 14 кижизи Россия Федерациязының девискээринге түр чурттаар чер-биле ханды-рарының дугайында, а арткан 4 кижини — «дезип көшкөн» деп эрге-байдалды тыпсырының болгаш ооң соонда Россияның хамаатызы эргелиг болурунун дугайында билдиришкннерни киригеннер. Оларның аразында 3 өөреникчи, 2-зи — бирги классчылар, Кызылдың 1 дугаар, Шагаан-Арыгның 1 дугаар школаларына сентябрь 1-ден эгелеп өөренип эгелээр.

Көшкөннерниң 3-жүңгө ажилга кириери-биле дузаны чедирген, 1 кижини ажилды боду тып алган. Үш херээжен ие чаш уруглар азырап турары-биле ажилдап шыдавас, 3 кижиге оларның мергежилинге дүүштүр ажилдарны дилеп турар.

Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы 943 ажилчын олуттарга вакансияларны тургускан. Тус черниң бот-башкарылга органы 184 кижини, бирги ээлчегде орус болгаш даштыкы дылдар, информатика болгаш физика башкыларын база эмчилерни ажилга тургузарына белен.

Республиканың Чазаа Күш-ажыл болгаш социал политика, Кадык камгалал яамыларындан, ОБЯ-ның Кол эргелелинден көшкөннерни хүлээп алып болгаш чурттадырының талазы-биле ажилдарны чорудар ажилчын бөлүктү тургускан. Бо хүннерде бөлүктүн чамдыызы 36 инвалидти болгаш улуг назылыг кижилерни эккээр дээш Ростов облазынче тус черниң социал камгалал органнарының чөпшээржилгези-биле чоруунга белеткенип турарлар. Оларны эккелгеш, Кызылдың хоочуннар бажыңына чурттадыр.

2014 чылдың август 13-те республиканың Чазааның доктаалы-биле Украинадан дескен хамаатыларны хоргалда алар талазы-биле чарыгдалдың акшаландырышыкыны көрдүнгөн, бир кижиге хүнде 800 рубль. Херек акшаларга федералдыг бюджеттен трансферт дузазы-биле кирип турар республиканың бюджетинден акшаны аңгылаар.

Кызылда, Күш-ажыл яамызының Социал хөгжүлдэ эргелел чериниң иштинде, төрөөн черинден чоруур ужурга таварышканнарга гуманитарлыг дуза хүлээп алып пунктуну тургускан. Пунктунун ажилдакчылары-биле 2-13-69, 2-12-99, 2-14-92 телефоннар дамчыштыр харылзажып болур.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

Торгу хээлиг Самагалдайга

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Малчын-биле ажил-ишчи чугааны кылган соонда Тываның Баштыңы Самагалдайже чорупкан, орук аксынга ону Россияның болгаш Тываның туктарын туткан, аът мунган тес-хемчилер уткааннар. Шолбан Кара-оол база оларга каттыжып, аът мунгаш, кожуун төвүнчө кирген.

Стадионга чыылганнарның мурнунга чүве чугаалааш, Чазак Даргазы Тес-Хем кожуун 2013 чылда муниципалдыг тургузгарларның социал-экономиктиг хөгжүлдэиниң талазы-биле рейтингинге ийги черни ээлээн дээрзин дыңнаткан. Малчыннарның ажил-ижи болгаш тус черниң чурттакчыларының күжениишкннери кожууну мурнакчыларның одуруунче үндүрүп турар дээрзин демдеглээн. Наадымның чемпионнары ында дыка хөй, оларга чаңгыс чер-чурттуглары изиг байыр чедирип турарлар. Тес-Хемде беш муңчу малчыннар бар, оларның аразында Байыр Сувандии биле Аяс Шалык олар кирип турар.

«Каш-даа баш мал кадарып турары хамаанчокка ол маадырлыг күш-ажылчы кижилерге өөрүп четтиришкнни илередир болгаш деткиир ужурлуг бис — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан. — Ынчангаш

Россияның Көдээ ажил-агый яамызынче барып, акша-хөреңгини камгалап ап, көдээ черге чуртталга бажыңнары тудуп турар кижилерге субсидияны, а ол ышкаш эгелеп чоруур фермерлерге грантыларны республика бюджетинден тускайлап турар бис. Бо талазы-биле эки чүүлдер бар».

Бо чылын бүгү республикада 50 ажыг фермерлер миллион рубль түңнүг грантыларны алып. Чуртталга бажыңнары тударына субсидияларны Тес-Хем кожуундан 12 хамааты алган. Оларга 238 муңдан 740 муң рубль чедир деткимчени көргүскөн. Наадым хүнүнде оларга сертификаттар тывыскан чорук езулуг байырлал болган.

2013 чылда муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының ажил-чорудулгазының дээштииниң үнелелдериниң талазы-биле рейтингиге 2-ги черни ээлээн Тес-Хем кожуунга 600 муң рубль түңнүг шаңналды тывыскан. Бо чылын «Спортту — бажыңнар чанынче» губернатор төлөвилелин езугаар ол кожуун баскетбол шөлүн тудуп алган. Санитар автотранспортун садып алыры-биле Тес-Хемниң кожуун эмнелгезинге 500 муң рубльдин сертификатын Чазак Даргазы тывыскан. Самагалдайда №1 школага универсалдыг чаа спорт шөлүн тудуп алырына 2 млн. 261 муң 670 рубльди тускайлаарының дугайында шийтпир тес-хемчилерниң улуг өөрүшкүзүн болдурган.

Кожуунун өске суурлары база хол куруг артпаан. Кызыл-Чыраа сумузуна ортумак школаның спорт залын септеп алырына 973 муң 400 рубльди, О. Шынаа сумузуна ортумак школаның спорт залының тудуунга 800 муң рубльди, Чыргалаңдыга школаларның спорт клубтарын сайзырадырына 450 муң 750 рубльди тускайлаан.

Малчыннар-биле эрттирер чаңчыл болган ужуражылгазына Тываның Баштыңы оларның-биле көдээ ажил-агыйны сайзырадырының айтырыгларын сайгарып чугаалашкан. Сөөлгү чылдарда көдээни деткиириниң талазы-биле эки чүүлдер кылдынган дээрзин малчыннар чугаалап турганнар. Бодунун бүдүргени көдээ ажил-агый продукциязының саарылгазы калбар-

ган, тускай техника болгаш уксаалыг мсадып алырына акша-хөреңги чогуумчап дуза апарган.

Эки үнелел дээш Тываның Баштыңы четтиргенин илереткен болгаш эрге-чага чоок эвес, а езулуг ажилдап турар кижилерни деткиириниң аргаларын т

варының эргежок чугулазын демдеглээн. Ону боттандылары-биле чүткүлдүг болгаш ажилгыр кижилерни дилеп тывар килдик терни чагыргаларга тургузар сорулганы муниципалдыг тургузгарларның баштыңнарына салган. Ындыг килдиктиң кол сорулганы — Көдээ ажил-агый болгаш Экономика яамыларының эрттирп турары аңгы-аңгы хемчеглерге киржир документилерни тургузарына бөдүүн кижилерге дузалаар болур. Ужуражылганың киржикчилери о бодалды изии-биле деткээнер, ында дуза бөгүнгү малчыннарга эргежок чугула дээрзин демдеглээннер.

Долаана САЛЧАК

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ тырттырган чуруктары.

Тудуг шөлүн ыдыктаан

Дрепунг Гоманг хүрээ-
зиниң бөлүк ламалары ав-
густ 24-те Кызылга Будда-
нын чаа хүрээзин тудар
шөлдү ыдыктааннар.
Ол ламалар Тывага он бир

хонук дургузунда күүседир про-
грамма езугаар чоруп турарын
сагындыраал. Тулку Лобсанг
Ярпель Ринпочеге удурткан
делегация Тываның Башты-
ңы Шолбан Кара-оолдун ча-
лалгазы-биле келген. Ыдыктаашкынның
езулалын күүсеткен
соонда, ламалар чаа
хүрээни 14-кү Да-
лай-Ламаның чүүлдүг
деп көргөн черин-
ге тударынга дет-
кимчени көргүзерин
чүдүлгелиг чуртта-
чылардан билдирген.
Будда шажынның рес-
публикага чаа хүрээ
эргежок чугула, ол
чаагай чүүлдерни
болгаш чечектелиш-
кинни хайырлаар деп,
олар дыңнатканнар.

Ол хүрээни Сүбедей спорт
комплексининг чоогунга ту-
дар. Ону тудар деп саналды
Шолбан Кара-оол үндүргөн,
православ шажынның хүрээзин
туткан соонда буддистерге база
ыдыктыг черни тудары чугула
деп, ол санаан. Чаагай сеткил
акша-хөреңгизин чыыры-биле
бо чылдың апрельде коммер-
цияга хамаарышпас фондуну
тургускан. Бо хүнге чедир оң
фондузунче 2 млн. 885 муң
рубль кирген.

— Бо чаагай сеткил акция-
зынга эки хамаарылгалыг бол-
гаш ажык сеткилдиг киржир
херек — деп, Шолбан Кара-оол
демдегеп турар. Чонунуң дузазы
сагыш-сеткилинден болур ужу-
руг. Акша-хөреңгини күш-биле
үндүрбес, ону сеткилининг ханы-
зындан өргүүрү чугула.

Тывага аян-чорук кылып

келгени дээш Шолбан Кара-
оол Тулку Лобсанг Ярпель
Ринпочеге өөрүп четтиргенин
илереткен. Индияның хүрээ-
леринден ламаларның келгени
будда эртемни чедип алырын кү-
зээрлерге улуг деткимче болур
дээрзин ол демдеглээн. Будда
шажынны Тывага долзуу-биле

катап тургузуп алырынга өөре-
дилгениң бүгү чадаларын эрткен
ламаларның дузазы херек. Ону
барымдаалааш, Шолбан Кара-
оол Индияже өөренип чоруп
турар хуурактарга материалдыг
деткимчени көргүзүп турар.

ТР-ниң албан-езуунун
сайтызындан.

Соңгулда-2014

СОҢГУКЧУЛАРЖЕ АРЫГ АРЫН-НҮҮРЛҮГ ЧОРУП ОР МЕН

Вячеслав Товариштаевич ХОВАЛЫГ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламенти-
зиниң) Автодорожныйның № 2 чаңгыс мандаттыг
соңгулда округундан депутатка кандидат

— Меңээ соңгулда кампаниязы дээрге, 4 чыл бурунгаар
республиканың чурттакчыларының берген чагыгларының күү-
селдезиниң дугайында отчет-тур, ол ышкаш чаа парламент
үезиниң дургузунда «Чаңгыс демниг Россияның» салып турары
сорулгаларын соңгукчулар-биле сайгарып көөрү-дүр. Соңгук-
чуларже арыг арын-нүүрлүг чоруп ор мен, чүге дизе «Чаңгыс
демниг Россияның» депутаттары оларның хереглелдери бол-
гаш сагыш човаашкыннары-биле чурттап турар. Меңээ эң кол

ажылдарның бирээзи — хоорайның мурнуу кезинде чурттап
турар чурттакчы чонунуң медицина хандырылганының айтырыы. Поликлиника
баарда оң чурттакчылары Кызылдың өске бир ужунче чоруур ужурга таваржып
турарлар. Удавас байдал өскерли бээр: хоорай поликлиниказының салбыры
ажытынарынга белеткенип турар, аңаа 11 участка болгаш херээженнер
консультациязы ажылдаар. Ол чаа оран-сава «5 сылдыс» садыг комплекзинден
ырак эвесте турар. Бо дээрге парламенти «Чаңгыс демниг Россия» фракция-
зының ажылының чаңгыс чижээ-дир. Чаңгыс чер-чурттугларывыс соңгулдаларда
«Чаңгыс демниг Россияның» деткиир дээрзинге бичии-даа чигзинмес мен. Ол —
улуг харыс салга-дыр.

(Халас үндезинге парлаан).

Өвүрнүң чурттакчылары боттарының идегелин «Чаңгыс демниг Россия»-биле холбап турар!

Аяна Самыяевна МОНГУШ:

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламенти-
зиниң) Чөөн-Хемчиктинг № 9 чаңгыс мандаттыг
соңгулда округундан депутатка кандидат

— Өвүр кожуунуң бүгү суурларын эргип кезидивис. Чурт-
такчы чон мында идепкейлиг-дир, «Чаңгыс демниг Россия»
партиязының ажыл-чорудулгазын эки деп үнелеп турар, бистинг
ажылывысты билдир-дир. Сиген кезилдезиниң өйү болгаш, мал
чеминиң белеткели шалыпкын чоруп турар. Район мал ажыл-
агыйлыг, мал бажының өзүлдеси мында доктаамал бедик,
ынчангаш кышка белеткелден бүгү чүүлдер дыка хамааржыр.
Ол хиреде-ле улус-чон соңгулда мурнунуң ужуражылгаларын-
га киржир үени тып турар, чүге дизе парламентиже кымны
соңгуп алырындан көдээ ажыл-агый адырының деткимчези
хамааржыр дээрзин шупту эки билдир. Ынчангаш бо бүгүге
хамаарыштыр Өвүрнүң чурттакчылары идегел, бүзүрелин өске партияларга
деңнээрге, ажыл-херээнге бодун көргүзүп четтигипкен чүгле «Чаңгыс демниг
Россия»-биле холбап турар.

Мээң округумнуң чурттакчыларын чүгле бүдүрүлгө болгаш чаагай чорук
айтырыглары эвес, а долгандыр турар культурлук байдалдың айтырыгларын
хевирлээр база дүвүредип турары меңээ дыка кол чүүл болуп турар. Культура
ниитилелдинг бир демниг сайзыраарыга бараан болуп турар, ынчангаш «Чаңгыс
демниг Россия» ону эки билип, күрүнениң сагыш-сеткил күчү-күжүн хөгжү-
деринче угланган төлөвилелдерни боттандырып турар.

(Халас үндезинге парлаан).

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарының соңгулдалары

«НАЦИОНАЛ САЙЗЫРАЛЧЕ ЧҮТКҮҮШКҮННҮҢ СЕС БАЗЫМЫ!»

«РОССИЯНЫҢ ПАТРИОТТАРЫ» политиктиг партияның Тыва регион салбыры» деп соңгулда каттыжышкынының

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарының соңгулдаларына Программаны

Бистинг сорулгавыс — шынчы болгаш
чөптүг эрге-чагырга. Чаагай келир үеже
бүзүрелдиг көрүштүг кижилер бүзүрүнүң
эрге-ажыын камгалаан күрүнөгө бистер
чурттаар ужурулгус бис.

Бистинг национал идеявыс — Нацио-
нал сайзыралче чүткүл!

Бистинг идеологиявыс — российжи
патриотизм.

Тываның «патриоттары» соңгук-
чуларга амыдыралдың чугула айты-
рыгларын шиитпирлээр-биле сес ба-
зымдан тургузунган Программаны
бараалдадып тур

Социал адыр

• Социал камгалаалдың магадылалы —
дуза хереглээн кижилер бүзүрүңгө.

• Чигелделиг хамаатыларның (күш-
ажылдың хоочуннары, тылдың ажил-
дакчылары, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер,
инвалидтер болгаш өске-даа категория-
ның хамаатылары), салым-чаянның
аныяктарының социал деткимче система-
зын хевээр арттырып, улам калбартыр.

• Социал угланышкынның коммер-
циялыг эвес организацияларның ажил-

чорудулгазын деткири-биле боттук хем-
чеглерни ажилдап кылгаш, хүлээп алыр.

• Республикада национал диаспора-
ларның культурлук сайзыралынче углан-
ган хемчеглерни деткири.

• Дачалар ээлери пенсионерлерни
чер болгаш өңчү-хөреңги үндүрүүндөн
хостаар.

Кадык камгалаал

• Шынарлыг, халас болгаш чедингир
медицина, эң ылаңгыя чаштарга болгаш
улуг назылыгларга — республиканың
бедик сайзыралының демдээ.

• Көдээде эмнелге ажилдакчылары-
ның шалыңын көскүзү-биле өстүрер.

• Кадык камгалаалдың кадрларының
билиин бедидерининг, социал камга-
лалының талазы-биле хоойлужуткан
актыларны хүлээп алыр.

• Кадык камгалаал системазының мате-
риал-техниктиг баазанын улам бедидер.

• Үш харга чедир уругларга халас
амбулаторлук эмнээшкенин магадылаар.

Өөредилге, культура, туризм

• Республиканың эң-не кол байлаа
— кижилер. Чүгле бедик культуралыг,

хөй талалыг эртем-билигилгил кижилер
төрөөн Тыванын чогулгалыг сайзыра-
дып шыдаар.

• Чүгле делегейниң төөгүзүн, культу-
разын эки билдир чон төрөөн Тыванын
төөгүзүн, культуразын өскелерге таныш-
тырып, туризмни билдигилгил сайзырадып
шыдаар.

• Өөредилгеге бюджеттинг ниити ча-
рыгдалының 5 хуузуңдан эвээш эвес
акшаландырышкынны чедип алыр,
культура, туризмге — 2,5 хуу.

• Уруглар садтарының чедишпес чоруу
— күрүнениң мурнады шиитпирлээр
айтырыгларының бирээзи.

• Хамаатыларның эртем чедип алы-
рынга дең эргезин херек кырында ма-
гадылаарыга хоойлужуткан күжениш-
киннерни кылыр.

• Чединмес болгаш хөй ажы-төлдүг
өг-бүлелерниң кижигүннерининг халас
чегерилгезининг системазын хевээр
арттырар.

• Профессионал техниктиг болгаш
ортумак техниктиг өөредилгениң катап
сайзыралын магадылап, ону республика-

ның чаагай, сайзыраңгай келир үезининг
бир идегелдиг быразы деп санаар.

• Аныяктарга патриотчу кижизидил-
гени күштелдирип, оларга кем-херек
үүлгедиишкенинден, наркоманиядан
болгаш алкоголизмден хоорук, бедик
культурлук политиканы чорудар.

Экономика

• Бойдустуң байлаа — бүгү чонунуң
өнчүзү. Байлак тывыжының орулгазы-
ның чонга үлүг-хуузуң тускайлаарының
талазы-биле экономиктиг болгаш хоой-
лужуткан механизмнерни ажилдап
кылыр.

• Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы
чорук — күрүнениң экономиктиг поли-
тиказының өвээ. Республикага сайгар-
лыкчыларның ажилдаар арга-шинээн
бөдүүнчүдөр болгаш оларга күрүнө
деткимчезин күштелдирер.

• Үндүрүг политиказын бөдүүнчүдөр.
Сайгарлыкчыларга чаа бүдүрүлгелер,
ажыл-агыйлар ажадарынга бүгү-ле
деткимчени көргүзөр.

(Халас үндезинге парлаан).

«Тыва ЭКСПО — 2014. Күс»

Август 22-24 хуннеринде Кызылга регионнар аразының «Тыва ЭКСПО — 2014. Күс» делгелгези болган. 12 дугаар эртип турар делгелгениң киржикчилеринге ТР-ниң экономика сайыды Елена Каратаева, делгелгениң күүсекчи директору Сергей Власенко, Тыва Республикада РФ-тиң Президентизиниң төлээзи — федералдыг инспектор Татьяна Монгуш олар байыр чедирген.

Аалчылар делгелгениң киржикчилериниң саны чылдан чылче өзүп, ооң географтыг девискээриниң делгемчил олурарын демдеглээннер. Тыва Республиканың Чазааның болгаш Новосибирск облазының удуртулгазының аразында садыг-экономика, эртем-техника болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулгазы езугаар 2004 чылдан бээр болуп келген «Тыва — ЭКСПО» моон мурнунда хей кезинде Сибирь регионнуң бараан бүдүрүкчүлерин чыыптар турган болза, а бо чылын Москва, Санкт-Петербург хоорайлардан база киржикчилер келген. Ниитизи-биле делгелгеге 96 компаниялар болгаш бүдүрүкчүлөр боттарының барааннарын болгаш ачы-дуза чедирелгезин чонга таныштырар күзелин илередип, киржикчилер даңзызынга баш бурунгаар бүрүткеткен турган болза, а херек кырында оларның саны 120 ашкан.

Чаңчыл езугаар «Тыва ЭКСПО» «Сүбедей» спорт комплекзинге «Тудуг. Энергетика. ЧКА», «Чоннуң хереглел барааннары болгаш хандырылгазы» база «Аш-чем» бөлүктөргө ажылдаан. Ынчалза-даа делгелге эрткен санында бир онзагай омур-хевирлиг болуп турары чугаажок. Бо удаада делгелгеде тудугга хамааржыр барааннар эвээш, а аш-чем, идик-хеп аймаа арбын болуп турары көскү.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилели-биле ажылдап турар кожууннардан келген бараан бүдүрүкчүлери делгелгениң киржикчилериниң ниити санының 50 хууун ашкан.

Делгелгениң киржикчилери 12-ги «Тыва-ЭКСПО» дугайында мынчаар чугаалап турар:

Василий Понамарев, «Сибирский кедр» садыг-бүдүрүлгө компаниязының удуртукчузу:

— «Тыва-ЭКСПО» делгелгезинде 4 дугаар киржип тур бис. Янзы-бүрү хевирлерлиг чазаан стол-сандайлар, шкафтар, орун-дөжек болгаш оон-даа өске эт-сеп, ыяш хоолуг пластик соңгалар, эжиктер — бистиң бүдүрүп турар барааннарымыс ол. Бо бүгү барааннарың онзагай чүүлү — кижилерниң кадынга хора чедирбези, оларны кылырда химиктиг бүдүмелдер ажыглавын турары. Бистиң кылганымыс эт-сеп-биле деритинген бажыңга кирип кээрге, чыды безин чаагай арга-арыгда келген-биле дөмей. Натуралдыг ыяштан кылган эт-сеп эзлеринге үр хуусаада бараан болур. Ооң бир онзагай талазы — каасталгазы. Бистиң бүдүрген барааннарымыска дөмейлежир эт-сеп бо Сибирь девискээринде чок. Даштыкы хевир, шынары байларның Италиядан эккеп турары эт-сеп-биле дөмей. А олардан барааннарымыстың өртектериниң таарымчалыгы-биле ылгалдыг бис.

Наталья Кабукина, Новосибирск хоорайда «Индий тоол» садының ээзи.

— Бо делгелгени дыка эки организаастап турар-дыр. «Сүбедей» спорт комплекзиниң оран-савазы бараан делгээринге таарымчалыг, делгем, чараштыр. Индий национал хепти, ылаңгыя херэзжен кижиниң каасталгаларын — сырга, билектээш, чинчилерни сонугаар улус хей-дүр. Барааннарымысты

индий өңүктөривис биске дорт эккеп берип турар болгаш оларның өртээ чиик. Чурттагы чо-нунар эвилең-ээлдек-тир. «Тыва — ЭКСПО - 2015» болур болза, база катап аалдап кээр бис.

Надежда Ромашенко, Москва хоорайдан хуу сайгарлыкчы:

— Россияга бүдүрген орус чоннуң национал хөөннери сиңген чуруктары, көжегелерни, орун-дөжек шыгыларын садып тур бис. Оларны удазын-хендирлерден аргаан, өртээ чиик, шынары бедик. Бистиң бараанывысты каяа-даа чорувуста бажыңын арыг-силиг, чараш болдуруксаар херэзженнер оюп эртпес. А Кызылда база езулуг херэзженнер хей-дүр.

Дмитрий Дук, Абакан хоорайдан келген дарган:

— «Тыва ЭКСПО» делгелгезиниң соонда садывыстың Кызылда салбырынга садып алыкчылар саны өзер, харын-даа Абаканга кээп улуг чагыларны кирир-дир. Сөөлгү үелерде одалга суугуларын хереглээр улус көвүдзэн. Бо делгелге соонда база ажыктыг керээлер чардынар дээрзинге бүзүрөп тур бис.

Наталья Хромцова, Хакасияда ары чигири ажаар ажыл-агыйның удуртукчузу.

— Ары чигирин Тывада ийи дугаар садып кээп тур бис. Баштай келгенивисте тус черниң чурттагы чоно ары чигириниң хевирлерин орта билбес турган. А бо удаада олар ары чигириниң кайызын кандыг аарыгларны эмнээринге канчаар ажыглаарын, кайызын каяа хереглээрин эки билер апарган болдулар.

Хей бүдүрүлгө барааннарының аразында латин дылда бижиттинген күш-ажыл дептери болгаш оон-даа өске пенсия дугайында шаандагы документтерни база делгээни солун. ТР-ниң Пенсия фондузунуң ажылдакчызы Светлана Кендениң чугаалап турары-биле, ону Тыва биле Россияның демнежилгезиниң болгаш Кызыл хоорайның үндөзилетингенинден бээр 100 чыл оюнга тураскааткан. Пенсия фондузу делгелгеде 4-5 чыл улаштыр киржип турар. Чонга пенсия адырында хоойлу өскерилгелериниң дугайында тайылбырлавышаан, оларның айтырыгларын шийтпирлеп турарлар.

Делгелгеде национал хептер, школачыларга формалар даарап турар биче бүдүрүлгелер база эвээш эвес киришкен. Ылаңгыя тева, сарлык, хой-өшкү дүктөрүндө бүдүрген хептер, суй белектер эмжежок. Удавас болур ийи дакпыр улуг байырлалдарымыс аалчыларыңа сөңнээривис Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чыл оюнга тураскааткан янзы-бүрү суй белектерни «Челээш» реклама агентилели бараалгаткан.

Ол хуннерде делгелгениң киржикчилериниң аразында мөөрей база чарлаттыг турган. Билдиглиг жюри кежигүнериниң ажылдаан түңнелинде бараанының орулга кирип турары эки, өске ажыл-агыйлар-биле чарганы кады ажылдажылга керээлериниң саны хей, бүдүрген барааннарының шынары бедик

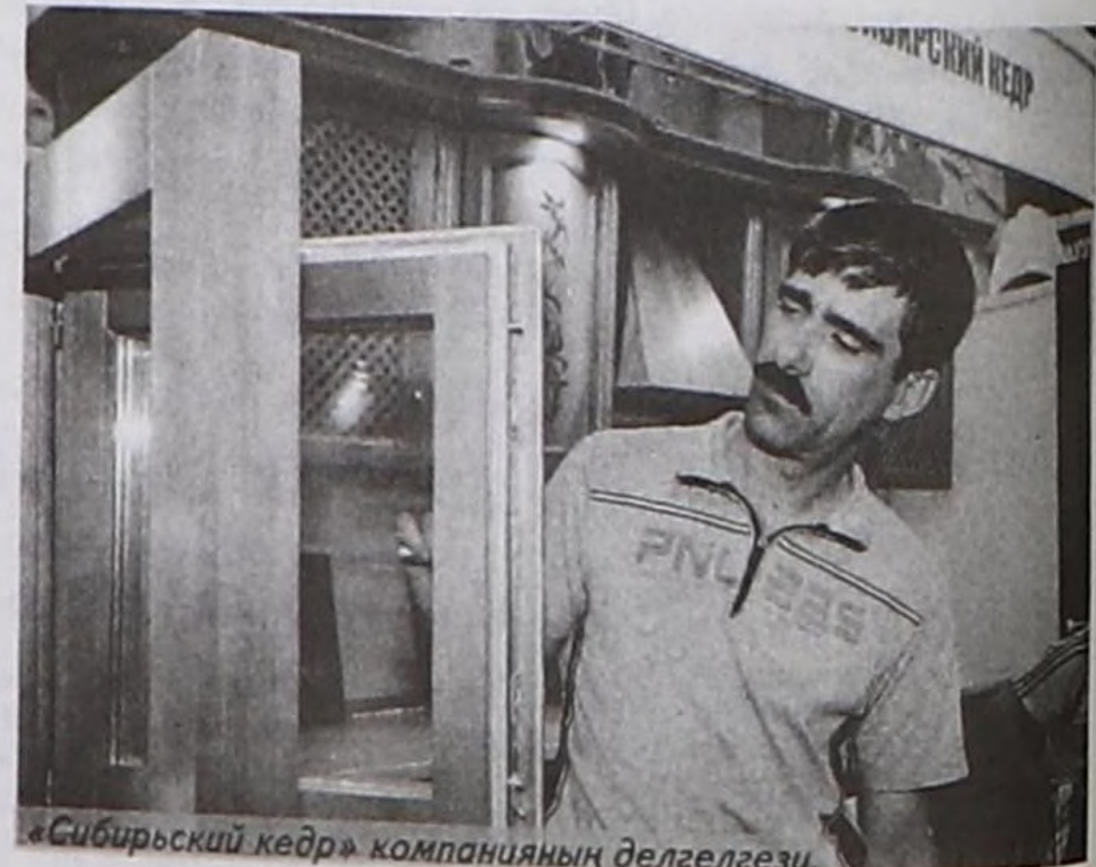
Наталья Хромцова ары чигирин садып тур

бүдүрүлгелер илерээн база алдын медальдарга төлептиг болган.

Оларның бирээзи — Сүт-Хөл кожуунда «Алды-Ишкин» КУК. Ооң удуртукчузу Долаана Сат: «Делгелгеге бир дугаар киржип, холувус-биле кылганымыс тыва национал аш-чемивисти делгедивис. Ол биске өскелер-биле арга-дуржулга солчур, бүдүрген бараанывысты чонга таныштырар арганы берди. Янзы-бүрү хевирлерлиг ааржы-куруттарымысты, өреме, саржаг, чөкпээвисти, баскан,

Төлөвилелде киржип, шаңнал а турарымыска чоргаарлары-ды бис» — деп чугаалаан.

Ол ышкаш Кызыл хоорай суй белектер бүдүрүлгези «Тү present» «Адырның лидери номинацияга, хуу сайгарлыкчы Клара Донгактың «Ужук» дааранылга чеги «Чаңчылдар болгаш шынар» номинацияга, Новосибирск хоорайда полиэтиленде бараан бүдүрген бүдүрүлгези «Интербэг плюс» «Шынарны демдээ» номинацияга, Кызылдың «Крокк-Энерго» инновациялыг компаниязы «Инновациялар

«Сибирский кедр» компанияның делгелгези.

шөйгөн быштактарымысты, тыва далганы, чинге-тараавысты, боова-боорзаавысты чон аажок сонуграп садып алдылар. Моон мурнунда бараанывысты Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик кожууннарга садып турдуvus. А бо делгелгеге киришкеш, бараанывысты хоорайга база садар болзуvусса, ажырбас-тыр деп билип алдыvыс. Чонуvус тыва аш-чемге ынак-тыр.

Тываның Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун көдээ ажыл-агыйны деткип турарыңа канчаар-даа аажок өөрүүр-дүр бис. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелдин ачызында боттарымыстың инектеривистиң ажыын көрүп эгеледивис.

болгаш сайзырал» номинацияга тиилээн.

Делгелгениң түңнелинде бараан бүдүрүкчүлери — херекчилерин, а садып алыкчылар сурап-дилээнин тыпкан деп болур. Күскү делгелгеге бараан эргилдези 24,6 млн. рубль, а садып алыкчылар 30 муң хире болган. Ниитизи-биле 2014 чылдың чакы, күскү «Тыва ЭКСПО» делгелгелериниң киржикчилериниң бараан эргилдези 44 миллион ашкан. Онзагай барааннар чик өртектери-биле кызылчыларның болгаш найысылалдың аалчыларының сонугалын болдурган.

Шончалай МААТЫ-ООЛ
В.САВИНЫХТЫҢ тырттыр
ган чуруктары.

«Челээш» реклама агентилелинң барааннары.

К.Д.Ооржактың 75 харлаанынга

БАШКЫ, ШҮЛҮКЧҮ, ЧАҢГЫС ЧЕР-ЧУРТТУУВУС

Хүндүлүг башкы, төлөптүг чогаалчы Комаадыр Дуган-оолович Ооржак 1939 чылдың май 2-де Бажың-Алаак сумузунга төрүттүнгөн. Чогаалчының төрүт-түнгөн хүнү үнүп турар номнарда чыгып-агы болуп турар. Бир номда март 7, өскезинде март 8 дээн. Менде башкының бодунуң хо-лунуң үжүү-биле бижээн допчу-намдары бар. Ында май 2-де дээн. Ынчангаш сонургалдыг кижилер мынчаар билип алыр болза эки деп бодаар мен.

Он чыл бурунгаар чогаалчы-ның 65 хар оюн демдеглед, уруг-лары-биле ужуражылганы эртти-рер дээш чугаалажып баарымга, азының бар-ла бижимелдерин берген. К.Д. Ооржактың уруу чинчи Комаадыровна-биле ка-ды кожуун библиотеказынга кылдал чораан бис. Чогаалчы кижиниң архивин көрүп чораан эвес, ол меңээ аас-кежик, чор-варалды хайныктырган. Хөй иренинг, кылын, хүрең блок-юту долдур бижээн чогаалчы-ның парлаттынмаан шүлүктөрүн юмчаан мен. Ында амыраан, өрзөн, чарашсынган, чаптаан, агадаан, хомудаан, хорадаан, айгап-элдепсинген чүүлдерин угузун шүлүктөрүндө ол иле-еткен. Оларның аразында амы-удда шүлүктөр барын эскерген ен. Бир эвес чогаалчы дириг чораан болза, оларны чырык-ы үндүрер турган ирги бе?

Бир-ле кижини сеткилин хому-датканын бижээн шүлүүн сак-тып олур мен. Боду аажок биче сеткилдиг, мөзү-бүдүштүг, ки-жизиг башкы. Ындыг кижилер дугайында бурунгу тыва өгбеле-ривис «Чыткан хой тургуспас» деп чиге сөглээн. Эге класстар башкызы болгаш холунуң үжүү кайгамчык чараш. Кичээлдерге белеткенип турган кыдырааш-тары дыка хөй. Боду чурутту-нар база чораан болду. Чижээ, үлөгер домктар: «Аксың-биле аал көжүрбө, дылың-биле дыт ужурба» дээрге, кижиниң узун, кызыл дылы дытта ораажы бер-ген. «Думчукка тулганда, бызаа сугжу» дээнде, суг иштинде чүгле бажы көстүр бызаа дээн ышкаш солун ажилдарны чуру-гулап каан.

К.Д.Ооржак школага «Баштайгы базым» чогаал бөлгүмүнүң үндезилекчизи болгаш удуртукчузу чораан. Ынчангы ооң кежигүннери, сөөлүндө барып, уран чүүлдүң, культураның алдарлыг кижиле-ри, хоочуннары болгулаан.

Чоокта чаа чогаалчының 75 харлаанынга тураскаа-дып, школаның тыва чогаал башкылары: Шолбаана Чаш-ооловна Сарыглар, Аржаана Эрес-ооловна Ховалыг база библиотека ажилдакчылары: Галина Анай-ооловна Ондар, Элла Угуй-ооловна Монгуш

школага эрткен ужуражылгадан шыгжап алган материалдары-выс-биле сактыышкын кежээзин эрттирген бис. Өөреникчилер чогаалчының шүлүктөрүниң уран номчулганын эрттирген болгаш шүлүктөрүниң утказын чуруктарга илереткен.

Комаадыр Дуган-оолович эге класстарга класының башкызы чораанын кежээниң киржикчизи биология, химия башкызы М.У. Алдын-оол сактып, класының чамдык тенек оолдарын ол-ла олчаан кылдыр хана солунга шүлүктөп каарын чугаалаан.

Ада-ием бүгү назынында малчыннап чораан болгаш 1-ден 10-гу классты дооскужеге ин-тернатка өскөн мен. Комаадыр Дуган-оолович интернат эр-гелекчизи турган. Бир кежээ башкывыс шугум чыскаалы дээш, бисти шуптувусту кори-дорга үндүрүп алгаш: «Узун дургаар санажыңар!» — дээн. Санашканывыс соонда каш ки-жи болганын айтыргаш: «Бөгүн апрель 1 — каткы-хөг хүнү ийик чоп. Чеже кижини мегелеткен-дир силер, чээ?!» — деп бисти өөр-еткени уттундурбас.

1986 чылда чогаалчының «Хадыыр-сарыг» деп ному пар-латтынган. Бо ному үнген соонда, Комаадыр Дуган-оолович тоолдар, чечен чугаалар, шүлүктөр чыгын-ды-зын белеткеп тургаш, 1995 чылдың декабрь 28-те чок болган.

Бажың-Алаак школазының башкыларынга, ылаңгыя ты-ва, орус дыл башкыларынга, чоокка чедир директорнуң класстан дашкаар кижизидил-ге талазы-биле оралакчызы Аржаана Эрес-ооловнага, шко-ланың библиотекары Кара-Кат Быран-ооловнага чылдан чылче библиотеканың эрттирип турар хемчеглерин демнежи келгени дээш четтиргеним илередип тур мен.

ОЛАР ЧОКТА...

Өртең төшке өгенипкен инектерин
Өжегерзэн көөргедип,
каткы сыптап,
Чартылай дээр ылчың
кожам бир-ле кежээ
Сагынгыры өөрүмнү
магадаткан:
«Одарындан инектерим
чедип кээрге,
Оой эжен! Баштай көргөш,
танывадым.
Чаактарын, карактарын,
хавактарын
Чараштаныр кыстар ышкаш
будуп алган.

«Моова!» — деп чежеге дээр
сөглөдир боор,
Болар база эде-хере
тургустунуп,
Көңгүс халап,
кымнардан-даа дудаваанын
Көргүзөр дээш ынчап турар

инектер-дир...»

Олар ышкаш элдеп,
баштак эрлер чокта,
Онзаланмас, амыдырал
долу эвес:
Кандыг-ла-бир эрзэн шокар
өңү читкен
Каштагар куу оңган пөс
дег сагындырар.
16.04.1995 ч.

ДАЛАШ БОЛБА!

Артык кезек чондурарда,
Ажылчын эр санын кичээп,
Шымдай-дектей борастаар
дээш,
Шынар чок дээш,
торгаал төлзэн.
Ойнаксааштың өөреникчи
Онаалгазын буу-хаа кылган,
«Далашкан күске сүтке
дүжер»
Даартазында ийи алган.

Садыг шагы төнгелекте,
«Шаап чеде берейн аар!»
— дээш,
Шала сербээ эзирик эр
Чая долгап алган суг боор.

Даады чазыг тудуп чиген
Далаш чорук, таанда багай.
Тайгактааштың, ушпас
кылдыр
Даамай чорза, чорук бүдер.
15.10.1995 ч.

Галина ОНДАР.

Бажың-Алаак суур.

ӨСКЕН ЧЕРИМ БАЯН-ТАЛАМ

Өскөн черим адын Баян-Тала деп душ бооп адап кагбаан. Гбелеривистиң чурт кылдыр аян-Тала девискээрин шилип ланы база таварылга эвес. лар бо чериниң ажыттынмаан кыттарын билип кааш, төрөл өлүү-биле турумчуп чурттап ыргеннер. Салгалдары бөгүнгө дир ада-өгбелериниң ыдыктал-ан хонаштарын ээлеп чурттап руур.

Арт-сыннарлыг бедик тайга-ар чок. Биче-биче кырларлыг, йлерлиг, делгем ховулар-ыг. Баян-Талага кандыг-даа кыжын кылын хар чагбас. Агаар-йдузу хадып, шуурганнап тур-ас. Үнген оыт-сигени — изиг гүзүннүг агы, кадар. Тывада ал тударынга эң-не таарым-лыг черлерниң бирээзи ол. аанда аңаа кырлаң ажарга-а, кыштаг турган. Амгы үеде ларның аразындан каш-ла сан-ыг хонаштар ээлериң арткан. Гбелериниң салгалдары хөй нес малын тудуп чоруур.

Шынаазында ырда кир-ин чагырга чок Хемчик биле адаана хем кара-кара кашпа-арны чара шаап бадып чы-ыр. Шыктарында дөңгелчиктер аштарыга агарып үнүп келир журунуң шынарын эртем күжү эрден башка, бөдүүн кижини тодарадып шыдаарыл-ын. Курулуг черге өскөн мал-ын эди тендии мүнчүг, чаа-идиг болур.

Бис беш, алды харлывыста к-Тал хемниң ээрменеринге штиринден коргар турдуvus. арыш хире балыктар, дүлүп

каан пашта этт ышкаш, аай-де-дир көжүп турар. Ам ол ээрем-нерде ындыг хөй балык кайда боор. Ак-Тал хемниң артыы, иштии уннарын куду кожа-кожа, бир өдөктө үш, дөрт өглер дизип каан чинчилер ышкаш чайлаар. Тайгалар ырак болгаш, аалдар хем унунга чайлаглаар. Ак-Тал — буянныг-ла хем. Ынча хөй чон-нуң, малдың суксунун хандырып чыдар. Ам ол хонаштарда база элзэн каш малчыннар чайлап турар. А ээн өдөк соргактарын өлөң-сиген дуй тудуп чий берген.

Эвээш инек малдыг өг-бү-лелер суурже дывыржып кире берген, малын кожолары-биле ээлчежиң, чай, кыш чок суурдан улуг-ла ырак эвес одарларда ка-дарып турарлар. Хүннүң-не со-луур оыттуг черлер чедишпезин-ден чаңгыс черде кадарып турар инектерни көргөш, чаржынар чордум. Ынчаар-ла арып-доруп, кыш ажа бээрлер. 1980 чылга чедир бо суурга чурттап турумда инек тудуп турар өг-бүлелериниң, каш-даа болза, инектерин одар-ларже эртен эрте үндүрүптер, а кежээ боттары-ла өдзэнге чанып кээр чүве. Ийи буттук, дөрт бут-тук кокайлар чок, магалыг-ла шаг-үе-дир ийин. Бистиң өдзэвиске сес-саар инек турду. Оларны чаңгыс-даа хүн кадарып, соондан сүрүп турбадывыс. Кыжын-даа, чайын-даа күш-деңгели семис, артында улуг-шыырак көрүштүг-даа чүве.

Чаңгыс-даа хүн одарынга хостуг хүнзээр эрге чок, кээр-генчиг-ле мал. Кедээр шаттарда, дагларда үнген оыт-сигени куру-гуп, оыттаар мал чок ээн чыдар

одарларлыг, үптеттинген өдөк соргактары арткылаан кыштаг-ларның харааданчыын. Суур чону кажан барып ээлээр ирги? Ында чонну удуртуп-баштап тур-рар эрге-чагырга ажилдакчы-лары чүнү бодап турлар ирги?!

Валерий, Кушаа акышкылар, эр хейлер! Оларның ачазы — Базыр Давааевич Монгуш. Ада ызыгуурундан Баян-Таланың Хая-Бажы Монгуштары. Кырган-ачазы Давааны тодазы-биле таныштырыптайн. Ол 9 оолдуг Данчаатының ортун оглу болуп, 1909 чылда төрүттүнгөн. Улан-Баторнуң Гандан хүрээзинге өөрөнгөн. 1928-29 чылдарда Чадаананың Үстүү-Хүрээзинге хуурактар өөредип турган. Гандан хүрээзинге өөренип тургаш, спортка хандыкшылдыг болгаш ушу өөренип алгаш, ар-га-мергежилин анык хуурак-тарга дамчыдып турган. Ынчан ушуну тывалар «допактаар» деп адаар чораан.

Кажан хүрээлерни узуткап, ламаларны тарадып эгелей бээр-ге, бай-шыдалдыг ачазының чылгызын кады төрзөннери-биле ээлчежиң кадарып эгелзэн. Ооң лама сургуулунга өөре-нип алгаш келгенин кым-даа эскербзэн хевирлиг. Бодунуң чугаазындан алырга, ол лама сургуулунга өөренип чораанын будаар дээш, суму баштаар чер-ге келгеш, шериг баар күзелин илереткеш, Тываның Революстуг шеринге кирип алган. Хүрээге өөренип чораан болгаш моол дылды, эрги моол бижикти эки билер. Ынчангаш шеригге би-

жээчи турган. Оон аңгыда төвүт дыл, бижикти база дыка эки билер турган. 1933 чылда ше-ригден халашкаш, 1950 чылга чедир улустуң хуузунда чылгы-зын кадарып, 1950-1961 чыл-дарда «Октябрьның 30 чылы» колхозтуң чылгызын кадарып чораан.

Даваа кырган-ачайны дыка эки билер, таныыр мен. Тудугга он сес харлыындан чеден харга чедир ажилдаан кырганның оглу, тудугжу арга-мергежилин дамчыдып берип чораан даг-дыныкчыларымны кайын уттур деп мен. Бо кырган мээң эң-не хүндүлөп чорааным, тудуг та-лазы-биле башкым-дыр. Алыс эртем-билиглиг болгаш өске өөрлеринден бир онзагай кижини. Артык сөс чок, чүве чугаалаанда чиге сөглээр.

Базыр Давааевич Баян-Таланың 7 чыл, Чадаананың 10 чыл школаларын дооскан. Ам аравыста чок. Бүгү назынында партия, совет тургузуг шугумунга ажилдааш, хүндүлүг дыштаныл-гаже үнгөн.

Оолдары Өвүр кожуунга тө-рүттүнгөн. Ол черден «чал-гынарының чүү» четчип үнгөш, кай-ызы-даа дээди эртемниг төлөптүг кижилер болганнар. Валеразы Кызылга, көдзээге удуртукчу албан-дужаалдарга ажилдап чораан. Эки тура-биле албан-дужаалындан хосталып алгаш, ачазының төрзөн чуртунда хууда мал ажил-агыйын сайзырадып чоруур. Чөөн-Хемчикте чар-га кирген чүгүрүк аыттыг-даа. Кушаа дуңмазы — Кызылда чон-

нуң айыыл чок чоруун хандырап албан чериниң ажилдакчызы. Ажылы чымыштыг болза-даа, чайлыг үелеринде акызының ажылынга бүгү тала-биле дуза кадып, чаңгыс өдөктө бодунуң малын база ажаап чеде бээр. Ажыл тывылбас үеде малының кадарчы-ларынга ажил төлөвирин үезин-де, хомудал чокка төлөп берип турар бо алышкыларны канчап мактавас боор. Эр хейлер!

Бо дээрге көдзээге совхоз удур-туп ажилдап чораан, арга-дуржул-галыг Валерий Базыровичиниң угаангыр-сагынгыр, ажил-ишчи чоруунуң бадыткалы-дыр. Мал өстүрүп турар турлаг хонаштары — ада-өгбелериниң шаандан ту-ра чурттап чораан өдөктери. Ол черни Ак-Шат дээр. Ак-Шат хо-вуларынга шаанда колхоз тараа тарааш, элбек дүжүт ажаап ап турган. Ам ооң үптеттинген ор-нунда кудук арткан. Алышкылар ол октаттыган кудукту катап ажылгалче кирип, мал суггарар сугну насос-биле үндүр сорду-руп ап турарлар.

Ак-Шат колхозтуң муң-муң өшкү-хоюн кыштадып, онча-мен-ди өстүрүп турганы изиг оыттуг делгем хову-шаттарга мал азы-раарга, дендии таарымчалыг.

Шаг-шаандан ада-өгбеле-ривистиң өдзэ сыңмас хөй мал өстүрүп азырааш, байлар диртип чорааны чуртувустуң төлөптүг адын бедик тудуалыңар.

Сарыг-оол САНЧЫ.

Баян-Тала суур.

КӨРБЕЗИНГЕ ЧАЛЫНМАС

Бүгү-россияның караа көрбестер нитилелиниң республика организациязының Кызыл хоорайның Кечил-оол кудумчузунда клувунга чеде берген санымда-ла, караа багай көөр азы көрбес инвалид кижилерниң тура-соруунуң күштүүн магадаар мен. Олар аңаа чыгып алгаш, боттарының ажил-херээн чугаалажып, аразында сүмележип, концерттерге белеткенип ырлажып турарлар. Кыдыындан көрүп, дыңнап олуарга, олар салым-хуунуң кандыг-даа бергезинге туттурбаан-даа ышкаш.

Август 23-те база олар аңаа чыгып, оон демнии-биле кады чоруткаш, автоорук техникумунуң спорт шөлүнге Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чылынга тураскааткан «Чайгы чурумалдар» деп VII чайгы спартакиаданы эрттиргеннер. Спартакиада чогуу август чээрби ийиде-ле хөл шыдыраа болгаш шашки маргылдаалары-биле ажыттынган. Ооң уламчызы — карак талазы-биле инвалидтерниң чиик атлетикага маргылдаалары. 100 метр дистанцияга чадаг чарышка, турган черинден узунун халыырынга, аар бөмбүк октаарынга, хол басчырынга (армрестлинг) 45 хар чедир болгаш оон өрү назынныг эр, херээжен спортчулар күжүн шенешкеннер. Караа көрбес

кижилерниң узуну 100 метр черге маңаарын көргөш, дидимин кижжи кайгаар. Орукту көрбейн, канчап ынчаар дидим, дүрген маңаар боор!

Спартакиаданы эрттиреринге Күш-ажыл болгаш социал политика, Аныяктар херектериниң талазы-биле болгаш спорт яамыларының ажилдакчылары дыка дузалаан.

Бүгү-россияның караа көрбестер нитилелиниң Тыва Республика организациязының баштаар чериниң даргазы Аңгыр Хертек:

— Чайгы спорт хевирлеринге спартакиаданы чылдыңна эрттирери чаңчыл апарган. Чедиги спартакиаданы Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чылынга тураскааттывыс. Чүгле бо спартакиада эвес, уран чүүлге көрүлделер, кежээлер эрттиреринге, караа көрбестерниң библиотеказының фондузунга дыңнаар болгаш салаалар-биле номчуур номнар садып алырынга дээш, өске-даа ажил-херектеривиске акша-төгерик дузанын күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Мерген Дадар-оолович Ооржактың айтышкыннары-биле үргүлчү көргүзүп турар — деп өөрүп чугаалап турду. — Бо аныяк удурткучу чүгле албан-дужаал аайы-биле эвес, сагыш-сеткилинден база дузааргак кижжи деп билип чоруур мен.

Бо спартакиаданың кожууннардан киржикчилериниң орукка болгаш Кызылга хонар-дүжөринге чарыгдалдар, маргылдааның тиелекчилеринге шаңнал-мактал акшазын Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы база үндүрүп берди.

Спартакиадага Кызыл хоорайдан болгаш кожууннардан нитиизи-биле 24 спортчу киришкен. Чеди-Хөл, Улуг-Хем кожууннардан, Кызыл хоорайдан, Кызылдың хоочуннар бажыңындан киржикчилер хөй болган. 100 метр дистанцияга чадаг чарышка 45 хар чедир назынныг херээжен улус аразынга Людмила Күжүгет, 45 хардан өрү назынныг херээжен улус аразынга Жанна Түлүш, эр улустар аразынга Маадыр Куулар, Шолбан Салчак мурнап келгеннер. Турган черинден узунун халыырынга Людмила Күжүгет биле Эмма Ганаширина, Адыгжы Куулар биле Юрий Ганаширин тиелекчи болганнар. Аар бөмбүктү Чингис Минчээ биле Геннадий Монгуш, Алена Мерзлякова биле Полина Дондуп эң ырадыр октааш, тиелеп үнгеннер. Хол басчырынга (армрестлинг) деңзи аайы-биле Чингис Минчээ биле Аяс Додек, Алена Мерзлякова биле Александра Хертек эң күштүүн көргүскеннер.

Спартакиаданың чемпионнарынга болгаш шаңналдыг чер-

Армрестлинге ийги черни чаалап алган
Станислав Ооржак.

лерни чаалап алган спортчуларга өртектиг белектерни болгаш мактал бижиктерни тывыскан.

Күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Мерген Дадар-оолович Ооржак-биле чугаалажыр аргалыг болган мен. Инвалидтерниң чурттаарынга болгаш ажилдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынче яамы улуг кичээнгеи салып, «Таарымчалыг байдал» деп программаны боттандырып турарын чугаалааш, бир эвес карак талазы-биле инвалидтерни алыр болза, оларның Кызыл хоорайга чорууру эптиг болзун дээш, үн-биле медээлээр сигналдыг 18 светофорларны тургусканын, караа көрбестер

нитилелиниң библиотеказын тускай номнар садып алырын 100 муң рубль акшаны үндүрүп ол дыңнатты.

Инвалидтерни ажилга хаа тудар талазы-биле хемчеглерни Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы ап чорудуп турар болду. Чижээлээр, ажа берикчизи 1 инвалидти ажил хүлээп алыр болза, ол дээ дузаламчы кылдыр 69 муң рубльди бээр, а бир эвес чуртта чадаг-тергеге шимчеп шыдаа инвалидти хүлээп алыр болза — 1 миллион рубльди.

Шаңгыр-оол МОНГУШ

Авторнуң тырттыра чуруу.

ОРУС ДЫЛДЫ КАЖАН ӨӨРЕНИРИЛ?

Эге класстарның өөреникчилерин орус дылга өөөредири Таңды кожууннуң ийи школаларының уставтарында көрдүмнээ дээрзин прокурор хыналдазы илереткен.

Таңды районнуң прокуратуразы өөөредилге албан черлериниң ажылы федералдыг хоойлужудулгага, ооң иштинде националдар аразының харылзааларының дугайында хоойлужудулгага дүжүп турарына хыналданы чоруткан. «Межегейиниң ортумак нити-билиг школалары» муниципалдыг бюджет албан чериниң уставында бирги-дөрткү класстарның өөреникчилерин чүгле тыва дылга өөөдир деп айтып каан болган. Ол класстарның сургуулдарын орус дылга өөөдири болгаш кижизидери школаның уставында көрдүмнээ илерээн. Хадың-Аксы ортумак школаның уставында база ындыг болган.

«Россия Федерациясында өөөредилге дугайында» Федералдыг хоойлунуң 14 чүүлүнге дүүштүр бистин чуртувустун өөөредилге организацияларына өөөредилге ажил-чорудулгазын Россия Федерациязының күрүне дылынга чорударын айткан. РФ-тиң күрүне дылынга өөөдирин болгаш өөренирин өөөредилге программаларының күрүне аккредитациязынга дүүштүр күрүнениң федералдыг өөөредилге стандарттарына дүүштүр боттандыраар ужурлуг.

Үстүнде айыттыг федералдыг хоойлунуң 66 чүүлүнде нити эге өөөредилге өөренип турар кижиниң мөзү-шынарын хевирлеп тургузарынче, ооң хуу салым-чаянын сайырадырынче, эки чүүлдерге

чаңчыгарынче болгаш өөөртен чүүлдерни шынгадырынче угланган дээрзин айыткан.

2001 чылдың март 19-та РФ-тиң Чазааның №196 доктаалы-биле бадылааны өөөредилге албан черлериниң дугайында чаңгыс аай дүрүмнүң 37 чүүлүнде өөөредилге албан черинге өөөредилге болгаш кижизидилге чорудар дылды ооң уставы-биле тодарадыр дээрзин айыткан. 2003 чылдың декабрь 31-де «Тыва Республикада дылдар дугайында» Тыва Республиканың №462 УХ-1 Хоойлузунда Тыва Республиканың девискээринде доктаамал чурттап турар Россияның хамаатыларына төрөөн дылгына өөренир аргаларын көрүп тургаш, кандыг дылга өөренирин боттары шилип алыр, эргени хандыраарын айыткан.

Бо негелдени барымдаалаарга, 1-ден 4 класс чедир уругларны чүгле тыва дылга өөөдири дээрге оларның эрге-ажыктарына чөрүшкө, өөренип турар кижиниң мөзү-шынарын хевирлээринге, хуу салым-чаянын сайырадырынга, эки чүүлдерге чаңчыгарына деткимче болбайн турар. Ынчангаш школаның уставына 1-ден 4 класстарның өөреникчилерин РФ-тиң күрүне дылы — орус дылга өөөдирин болгаш кижизидерин кириери чугула апарган.

Район прокуратуразы школаларның уставтарында илереттинген ол четпестерин чайладырының талазы-биле негелдени кириген. Ол негелдени сайгарып көргөн соонда уставтарны күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүжүр кылдыр ажилдап кылган.

Валерия КУУЛАР,
Таңды районнуң прокурору.

РФ КП политиктиг партияның Тыва Республикада салбырының ТР-ниң Дээ Хуралының (парламентизиниң) ийги чыыжының 2014 чылдың сентябрь 14-те болур соңгулдазының СОҢГУЛДА ПРОГРАММАЗЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийги чыыжының депутаттарына соңгуткан коммунисттер болгаш талакчыларывыс Дээди Хуралдың республиканың нитилел-политиктиг амыдыралына үлүүн моон-даа сонгаар бедидери болгаш ооң контролдаар функцияларының беримчелии дээш хоойлужудулга болгаш өске-даа эгелээшкенин боттандыраары дээш идепкейлиг ажилдаар.

Коммунист депутаттарның ажылының кол угланышкыны — республиканың социал-экономикага болгаш культурулу хөгжүлдези, чоннуң амыдырал-чуртталгазының деңгелин бедидер талазы-биле ажилдаар болур:

1. Экономикага ажил-агыт талазы-биле:

- республика бюджетин долдураары-биле ыяш ажил-агыты, хөмүр-даш болгаш өске-даа казымал байлактар тывыжы, оларның садыг-саарылгазындан, хууда болгаш хуужуттунган улуг бүдүрүлгелерден кирип турар үндүрүлгелерни шыңгыы контролдаар;

- республика чонунуң хергелелинге дээш садып турар хөмүр-даштың тургустунган өртөк-үнезин ыла-вылаар, үндезинин тодарадыр;

- чуртталга-коммунал ажил-агыт ачы-дузазында болгаш өөөредилге биле эмчи дузазы дээш өртөктерни болгаш тарифтерни үндезин чок улгаттырган барымдааларже кичээнгеи салыр, сайгарып көөр;

- көдээ ажил-агыт продукциязының хөй кезин чурттуң өске девискээрлеринден кири сөөртүп турарын барымдаалааш, иштики курлавырларны ажылгаар, тус черге бүдүрген аш-чем продуктуларының кол хевирлери-биле республиканың чурттакчы чонун хандыраар айтырыын чидии-биле көдүрер;

- ээтти, сүттү болгаш өске-даа көдээ ажил-агыт продуктуларын болбаазырадып турган бүдүрүлгелерни катап тургузуп чаартыры эргежок чугула деп санап турар бис;

- Кызыл хоорайга болгаш хөй чурттакчылыг суурларга уругларның сүт кухняларын ажыдар айтырыгны чидии-биле тургузар;

- республикада ажилдап турар ажил-агыт хевирлери-биле деңге улуг сүт-бараан фермаларын, тараа, ногаа өстүрер бригадаларны болгаш өске-даа күш-ажылдың коллективтиг хевирлерин катап тургузарын чедип алыр;

- кол сорулгаларывыстың бирээзи — тараа болгаш ногаа өстүрерин көвүдөдир дээш моон мурнунда туттунган суггарылга системаларын катап ажылгаче кириер, арат арыктарын катап тургузар хемчеглерни боттандыраар;

- төптө болгаш тус черлер эрге-чагырга органнары көдээ ажил-агыт бүдүрүкчүлеринге дуза чедирери-биле кичээнгеи улгаттыраар, дүктү, мал кежин болгаш

өске-даа продукция хүлээп алыр белеткел контораларын тургузуп, садыг-делгелгелерни болгаш ярмаркаларны удаа-дараа организаастаарын чедип алыр.

II. Социал адыгы:

- депутат коммунисттерниң ажил-чорудулгазына чугула угланышкыны — ажил чок чорукту чок кылыр, күш-ажылдың төлөптиг төлөвириниң магадылалын тургузары, чурттакчы чоннуң дыштанылгазын болгаш кадыкшыдарын быжыглаары, кижилериниң билиг болгаш культурулу деңгелин бедидери болур. Көдээ суурларга мал чеми, одаар ыяш белеткелинге чурттаар оран-сава болгаш мал кажаларының септелгезинге чурттакчы чонга дуза чедирери-биле ажилдаар түр болгаш сезонуг шимченгир бөлүктөрнү тургузар, ногаа өстүреринге болгаш өске-даа черлерге коллективтиг ажилдарның хевирлерин ажылгаарын чедип алыр;

- радио дамчыдылгалары чок суурларны «ийги чалгыт-биле» катап радиождар айтырыг талазы-биле эгелээшкенин көдүрер;

- пенсионерлерге, күш-ажылдың хоочуннарына, чурттакчы чоннуң чединмес кезинге чурттаар оран-сава тудуп алыры-биле чер участоттарын чингелделит тускайлап бээр айтырыгны Дээди Хуралга көөрү-биле эгелекчи саналды кириер;

- ие-чашты болгаш уругларны, кырган болгаш инвалид кижилерни камгалаар талазы-биле республиканың социал хоойлужудулгазын сайзыраңгайжыдарының талазы-биле саналды кириер. Кырганнар болгаш инвалидтер бажың-интернаттарында чурттакчылардан хоойлужудулгага көрдүмнээ немелде акша-хөрөңү алыр чорукту чок кылыр;

- «Эргижиреп-элээн болгаш чурттаарына озал-дактыг бажың» программаның күүселдизинге депутаттар контролон тургузар;

- республиканың шупту хоорай, суурларына хөй нитиниң корум-чурумун камгалаарына улусчу дружиналарны тургузарын чедип алыр;

- хоорайларның болгаш суурларның девискээрин аштап-арыглаар, ногаанчыдар болгаш чаагайжыдыгызынга суббоиниктерни катап эгидер.

Чуртталга-коммунал ажил-агыт ачы-дузазында өске-даа организацияларда, өөөредилге биле эмчи дузазы дээш өртөктерни болгаш тарифтерни хоойлужудулгага көрдүмнээ, үндезин чок улгаттырган болгаш хээлинери барымдааларже эрге-чагырга органнары болгаш нитилел кончук улуг кичээнгеи салыр ужурлугу деп санап турар бис. Бо бузар чоруктарны болдурбааш баш удур хемчеглеринге солун-сеткүүлдерниң, радио, телевидениениң күжүн долзуу-биле ажылгаар ужурлуг.

(Халас үндезинге парлаан)

Арга-арыгга өрттүң айыыл чок чоруунун дүрүмнерин сагырының талазы-биле автомобиль чолаачызының сактып алыр чүүлдери

Культура-кадыкшыл болгаш өске-даа сорулган арга-арыгже кирип бар чорааш, автомобиль башкарыкчызы кижиге арга-арыгга турар өрттерниң хөй кезин арга иштинге оварымча чок чоруктан болуп турар сактып алыр ужурлуг. Ол ышкыш транспорт аймааның үрелик чоруу база өрт айыылын тургузар.

Арга-арыгже кирер бетинде чолаачы кижиге автомобилниң от кезээниң болгаш өске-даа үрүдериң үрелик эвезинге бүзүрээр ужурлуг. Машиназынга балдыны, хүүректи болгаш суглуг аяны ал чоруур херек. Арга оруу-биле чоруп таапкылаарын шегледир, пассажирлерден азыраа ону негээр херек, чүге дээрже сонгадан октапкан таапкы артыы улуг от өөскүдүп болур.

Чедер черинге четкеш, машинаның медээзи чыгарылган соонда, шупту ол-ла черинге дораан келир ужурлуг деп улугуңа сагындырар херек. Доктааган черинге мотору ажылдап турар машинаны ээ чокта кагбас, үс, бензин холуш-кап идик-хепти, ол ышкыш бок аймаан, ылаңгыя ыш-чем, эт-херексел ораап чораан саазын ай-аан черге каап болбас, олар өрт үндүрериниң айыылын тургузар.

Арга иштинге чорааш, өшпээн серенги ыяжын, сакты артыын черже октаары хоруглуг. Арга иштинге одаг салыр дизе, доора дурту 0,5 метр-тен эвээш эвес тас черни шилип алыңар. Аңаа

хып болгу дег чүү-даа чытпас ужурлуг. Одаг херекчок апарганда, ону хөзүң-биле хөмөр азы сугну от долузу-биле өшкүжеге чедир кудар херек. Агаар эмин эрттир изиг болгаш хаттыг болза, одаг кыпсыры хоруглуг.

Чолаачы кижиде автомобилни ээн черге үр үеде каар эрге чок, ол оон ырадыр чорбас ужурлуг, чүге дээрже оон кады келген өөрүндөн кым-бир кижиге арга-арыг иштинге өрт эскерип каар болза, чолаачы машиназының медээзи-биле өске кижилерни чыыр апаар, оон соонда ол боду өрттү өжүреринге киржир. Өөскүп орап өрттү өжүрериниң бөдүүн аргазы — отту ногаан бүрүлүг будуктар-биле өжүр шавары, көстү от кыппас черже тарадыр октаары. Хөзүң-биле хөөп, суг кудуп тургаш, өөскүп орап өрттү өжүрүп болур.

Бир эвес өрттү өжүрери болдунмас, ол улам хөрлээлеп орап болза, чолаачы пассажирлерин машиназынга чыып олуртур, оларның четче келгенин ылаптааш, айыылдыг ол черден ырадыр чоруур болгаш өрт дугайында **8(39422) 5-04-86** телефон дамчыштыр долгал дыңнадыр.

Бир эвес өрттү өжүрүп-даа алган болза, ол дугайында дөмөй-ле ынаар дыңнадыр херек, оон башка от катап өөскүп болур.

Арга-арыгга өрт болу берген таварылгада дораан-на «Арга-арыгның агаар камгалалынче» **8 (39422) 5-04-86** телефонче долгаңар.

АРГА-АРЫГНЫ ӨРТТӨН КАМГАЛАҢАР!

КЫЗЫЛ ХООРАЙ ХУРАЛЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

«Кызыл-арыг-силиг чоруктуң болгаш корум-чурумнуң девискээри» конкурстун дугайында дүрүмге конкурска чагыглар киирериниң хуусаазын узадыры хевирлиг өскерилгелер киирериниң дугайында
2014 чылдың август 21 №22 Кызыл хоорай

2003 чылдың 10.06-да «Россия Федерация-га тус чер бот-башкарылганын организас-рының нийти принциптериниң дугайында» 31-ФЗ Федералдыг хоойлуга дүүштүр, «Тыва Республика Кызыл хоорай» хоорай округунун аваның 33 чүүлүн удуртулга болдургаш, кызыл-арыг-силиг чоруктуң болгаш корум-чу-румнуң девискээри» конкурсту эрттирериниң та-ы-биле хемчеглерни организастаар сорулга-ге доктаадырым болза:

1. «Кызыл-арыг-силиг чоруктуң болгаш ко-чурумнуң девискээри» конкурска киржири-дараазында номинацияларга чагыгларын хү-п алырын 2014 чылдың сентябрь 1-ге чедир дыр;

«Хоорайның 100 чылынга уткуштур оран-са-ың даштын байырлал шинчилиг эң эки де-ни дээш»;

«100 чылга уткуштур хоорайны чаагайжыдар

болгаш ногаанчыдар талазы-биле аныяктарның эң эки эгелээшкини»;

«100 чылга уткуштур хоорайның чаагайжыдыл-газын болгаш ногаанчыдылганын МИЧ-лерге эң эки чырытканы»;

«Хоорайның чаагайжыдылганын болгаш ногаанчыдылганын чырыдарының дугайында соцеткилерге эң эки күүсеттинген төлөвилел»;

«Боттанган күзел» (чаагайжыдылга талазы-биле боттандырган эң эки спортор төлөвилел);

«Кадагалакчылар» (дыштанылга черлерин, культураның, бойдустун тураскаалдарын шефке алган эң эки коллектив).

2. Бо доктаалды массалыг информация чеп-сектеринге парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезинге контрольдү Кызыл хоорайның мэриязынга дагзыр.

Кызыл хоорайның баштыңы Д. ОЮН.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

Бистиң эргим ававыс, Сүт-Хөл кожуун болгаш Даш сумузунун хүндүлүг хамаатызы **Чамы-ртан-ооловна ОНДАРНЫ** сөөлгү орукче эринге биске моральдыг болгаш материал-дузаны чедирген бүгү чонувуска, Ак-Даш лаазының, суму чагыргазының, Федералдыг таның Тывада эргелелиниң, республиканың еркулезка удур диспансериниң бухгалтерия-ның коллективтеринге, Кызыл, Ак-Довурак, Тан-Маадыр, Бора-Тайгадан келген чаңгыс-ссы эш-өөрүвүске, Сүт-Хөл кожуунунун өг-бү-уругларга дуза кадар төптүң коллективинге, Кызыл хоорай, Суш, Бай-Хаак, Каа-Хем суур.

МӨГЕЙИГ

Бистиң эргим ававыс, кырган-ававыс, кады рттаан эжиниң быжыг чөлөнгижи, күш-ылдың хоочуну, Булуң-Терек школазын хөй лдарда удуртуп чораан болгаш өөредил-шугумунун тергинни деп аттың эдилекчизи **Монгушовна Арапчор** хенертен чы-к өртемчейден чарлып чоруткан. Ававысты өлгү орукче үдежи, ажыг-шүжүүвүстү үлежи, кылыг болгаш материалдыг дузаны чедирген луң-Терек сумузунун чагырга черинге, школа лективинге, Кызылдан келген угбаларымга: **Мартемьяновнаның** өг-бүлезинге, Чай-нды Эрес-ооловнага, Олеся Олеговнаның

Чыраа-Бажы, Ак-Даш, Суг-Аксы, Чадаана-дан кудаларывыска, ававыстың улуг, бичии кү-дээлеринге, кенээттеринге, Кызыл, Ак-Довурак, Чадаана, Сарыг-Сеп, Бүрөн-Хем, Элегес, Бажың-Алаак, Баян-Тала, Кара-Чыраа, Кызыл-Тайга, Суг-Аксыдан келген төрелдеривиске, Чадаа-надан келген даай-аваларывыска, дуңмавыс Вячеслав Ортунаковичиниң коллективинге, өг-бү-лезинге сеткиливис ханызындан четтиргенивисти илереттивис.

Уруглары, күдээлери, керни, уйнуктарын-дан.

өг-бүлезинге, Надежда Дугар-ооловнага, Кари-на Каадыр-ооловнага, Оюмаа Шыдыраевнага, Сугдер-кыс Санчай-ооловнага база Арыскан-дан келген төрелдеривиске, Шанчы сумуздан келген авамның хөй санныг дуңмалары, кенээт-тери, күдээлери, чуржааттарына, ылаңгыя Бу-луң-Терек сумуздан Лира Дукуйлаоновнага, Ангел Андреевичиге, чаңгыс чер-чурттуглары-выска, авамның чаңгысклассчыларына, эш-өөрүвүске, чаңгысклассчыларывыска сеткили-вис ханызындан четтиргенивисти илереттивис.

Өөнүң ишти, ажы-төлү, күдээлеринден.

ASIA-SIBERIA
"Азия-Сибирьден"
автомашинаны ойнадып ал!

Өске белектер база бар:
- чадаг-терге;
- соңга кылдыртып
алырының сертификаттары;
- жалюзи;
- соңга аштап-арыглар
херекселдер болгаш өске-даа чүүлдер.

Кылагар продукцияны
(соңгалар, балкони, кирер
бөлүктөр, паж-дан болгаш
плоскийден экиктөр)
садып алгаш, **автомашина**
ойнадып алыр аргалыг боор силер!

Кызыл хоорай Интернациональн кудумчузу, 6 тели: (39422) 2-24-51, 8-923-217-67-87
Калинин кудумчузу, 122а ("Фракта баазы") тели: (39422) 5-22-46

КЫЗЫЛДЫҢ ӨРҮМНЭЭШКИН КОМПАНИЯЗЫ

Суг алыр скважиналарны таарымчалыг өртектөр-биле өрүмнөп турар.

Кожууннардан чагыгларны хүлээп тур бис.

Тел. 8-923-266-61-04; 8-923-547-1307

Садып алыкчыларның кичээнгейинге!

Тудугнуң кол материалдарының
садыы ажыттыглан!!!

- чылыглаар чүүлдер
- сугдан камгалаар херекселдер
- бажыңның кырын,
даштын каастаар чүүлдер
- тудуг холуксаалары
- дунзаалап каннаар монтаж
херекселдери

Төлөврлиг үндөзінге парлаан.

Шуптузу Абаканның өртектөрү-биле!

- Сантехника
- Одалга чылыын, суг дамчыдар
херекселдер
- Суугулар, котелдар

Кызыл хоорай, Калинин 122 «а»

Фракта баазы **5-22-46**

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур.
Чагыдар болза, өртээниң 50 хуузу баштай
төлеп алыр.

Өртээ Новосибирск хоорайны.

КХН «Регион 17», Интернациональн кудумчузу, 115,
(2 дугаар каът) Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.
КХН «РЕГИОН 17».
ИНН 2455030034.

Төлөврлиг үндөзінге парлаан.

«РОССИЯНЫҢ ЭЖИКТЕРИ» МАГАЗИН

950 рубльдан өрү өртектиг өрээлдер эжикиери болгаш
2900 рубльдан өрү даштыкы эжикиери.
Купе, Гармошка, дүрүп турар «Номчугаш» деп эжикиери.
Аркалар, чылыг шала, Пвх плиткандан шала шывыглары.
Ажылдаары: пон-субб. 9.00-18.00ш.
Воскресенье - дыштаныр хүн
Кызыл хоорай, Титов кудумчузу, 7.
Тел. 8 (39422) 2-16-93, 8-923-262-1111
КХН «ГИГАНТ-СЕРВИС». ОГРН 1031700523546
Өртектөр парлаан үезинде шын болур.

Төлөврлиг үндөзінге парлаан.

Ие (өг-бүлениң) капиталының акша-хөреңгизин

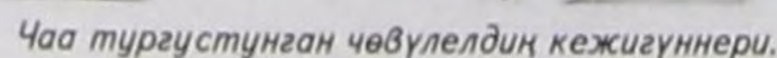
бажың тударына, бажың (чурттаар дача) садып алырынга
ажыглаары-биле чээлини бээр.

Тел. 8923-389-70-57, 8923-543-05-47.

КПК «Согласие», шынзыдылга №104 от 13 октября 2011г.
ОГРН 1061901008806

Төлөврлиг үндөзінге парлаан.

КРЫМГА ДЫШТАНГАН

Арынны Алдынай СОЯН билетхэн

КИЛДИСТЕР: Нийтлел-политиктиг килдис—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи—2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амь-дырал килдизи—2-03-88. Очулга килдизи—2-03-87. Реклама, чарлал килдизи—2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хөмчээли 4 парлаар ама.

Тираж 6283. Чыгыш 107. Номери парлалгаже дужаганы: график езугаар—21.00, хөрек кырында—18.00.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар
на хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-
селели «Шын» солунну 2012 чылдын декабрь 3-те бүрүткэн. Херечилелдин дү-
гү – ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыгын материалдарның авторларының бодалдары редакциянын
жу-биле дүүшпейн барып болур. Аныттыгын саннары болгаш өске-даа фактылар
надыглары дээш авторлар боттары харыылаар.